

NEKE JEZIČNE KARAKTERISTIKE KAJKAVSKOG RUKOPISA IZ POČETKA XIX. STOLJEĆA

(Mađarski leksički elementi u rukopisu *Kalendar Hisni* vu kojem najdefze kaj od meszefza do mesze fza pri gozpodarstvu chiniti fze mora).

Rukopis se nalazi u rukopisnom odjeljenju Zemaljske knjižnice »Széchenyi« pod signaturom Quart. Croat. 2. Ima 106 stranica. U njegovu jeziku odražava se opće jezično stanje kajkavskog narječja u prvoj polovici XIX vijeka. Numeracija počinje na 54-oj stranici. Sadržaj prvih 53 stranica možemo saznati iz registra o naslovima pojedinih poglavlja. U prvom se (vjerojatno izgubljenom) dijelu pisalo o šest planeta (Saturn, Jupiter, Mars, Venera, Merkur, Mjesec) i o Suncu. Osim njihova opisa nalazio se tamo i jedan kalendar do 1915. godine. Prema tome možemo pretpostaviti da je to u stvari bio jedan obični stoljetni kalendar koji je nastao 1815. godine. Nabavka rukopisa može se na osnovu pečata knjižnice datirati na godine između 1850—1880. Drugi (sačuvani) dio rukopisa sadrži neka elementarna praktična znanja o poljoprivredi i stočarstvu, zatim predlaže lijek i terapiju za nekoliko ljudskih i životinjskih bolesti. Posebno se bavi bolestima stoke, konja, svinja, ovaca, kozâ i peradi. U katalogu štampanih knjiga Zemaljske knjižnice »Széchenyi« i Sveučilišne knjižnice u Budimpešti nisam ga našao, vjerojatno je naš kalendar ostao u rukopisu i tiskan nije ugledao svijeta.

Za rukopis — kao i za sva ostala djela pisana na jeziku Hrvata kajkavaca — karakteristični su mnogobrojni njemački i mađarski leksički i sintaktički elementi. Ovom bih prilikom htio kratko ukazati na one prefigirane glagole koji radi naglašenosti povlače za sobom još jedan adverb, i tako neposredno pokazuju utjecaj mađarskog i njemačkog jezika, i na tuđice i kalkove mađarskog podrijetla odnosno mađarskog uzora.

I. *Specijalna upotreba adverba u ulozu prefiksa*. U strukturama koje nas zanimaju nalaze se ovih pet adverbijalnih prefiksa: *dole (doli)*, *gore (gori)*, *nuter*, *van*, *skupa*.

a) *dole (doli)* — nj. *nieder*, *untær*, *himunter*, *herunter*; m. *le*, *alá* (Hadrovics, SchUSp 184).

Glagoli su ovi: *ići*, *vzeti*, *opasti*.

Primjeri: *Meszecza doli iduchega* (57, 66, 70) i još na nekoliko mjesta u istoj vezi; *gnyezda moraju fze od drev doli vzeti* (55), kaj je od *szemenya* zrelo mora fze *punoga meszeczâ vu lepom vremenu doli vzeti* (66), *drevje po szâdu doli vzetom mora fze malo odkopati* (71); *jeli ze derse Kaplye vode na olju, ali dole opadne* (81), *ako doli opadne* (94).
potlam ... vlejati vina gori (82), *y megle gori podigale* (83).

b) *van* — nj. *aus, hinaus*; m. *ki* (Hadrovics, SchUSp (184). Najčešće ga nalazimo s glagolima *vzeti i peljati*.

Primjeri: zato chlovek mora takaj za szvoje zdravje zkosnio biti, vu zimi... zlocheztu zuchkochu *van zpelyati* (62), y druga szuha dreva iz loze *van zpelyati* (71), potrebno je vodu *van zpelyati* (74); y kada ze pochne kliti, *van vzeti* (65), puztiti tri dana... zatem *van vzeti* (78), z-ovem onda mora ze zemlya od korenya odkopati, ter tak drevo *van izuzeti* (78), pol fertalya *vzemi van* (81), med iz pchelcza *van zvaditi* (70).

S ostalim glagolima: i glave na szeme *van poztaviti* (61); srebichi moraju szze rano *van* na pajhu *dotirati* (78); ako pchele... nijzu hotele *van iti* (83); na vzsaszvete brezove, ali verbove friske kolcze ref gluboko vu zemlyu zabiti, takove na Bosichno navecherje *van zpuknuti* (74).

c) *nuter* — nj. *ein, hinein, herein*; m. *be, bele* (Hadrovics, SchUSp (184).

Primjeri: morefze nekuliko gnoja *nuter poztaviti* (87), morefze takaj vrachtvo za ochiztchenye tela *nuter vzeti* (66); mora ze mleko *nuter davati* (129); marhi... za obchuvanye *nuter vrachtvo dati* (72).

d) *skupa* — nj. *zusammen*; m. *össze* (Hadrovics, SchUSp (184).

Primjeri: y razpustiti vu vodi, ova *zkupa zme fhati* (117); *vzeti* onda dviju blitvu, zimskoga graska, velikoga korena, ovo *kuhati zkupa* (134).

Ova vrsta prefiksa, to jest upotreba adverbua u naglašavanju značenja prvobitnog sufiksa vidljiva je u početnom stadiju ovoga procesa i u drugim slavenskim jezicima, ali njihova konsekvantna upotreba, koja je postala sistematska, svakako odražava jak strani utjecaj. U mislima onoga koji piše (ili govori) gubi se označavanje pravca kretanja prvobitnog hrvatskog prefiksa, zato se pojavio osjećaj za upotrebu još jednog prefiksa konkretnijeg značenja, po mađarskom i njemačkom uzoru. Taj fakt dovodi često do takvih pleonastičnih struktura, kao što su npr. *van zpelyati, van dotirati, van zvaditi*. Novi prefiks čuva svoj adverbijalan karakter, ne sraščuje s glagolom, kao iskonski slavenski prefiksi. Ne mora on obavezno stajati uvijek uz svoj glagol (npr. *nuter vrachtvo dati*), a u imperativu stoji iza glagola (*vzemi van*), kao što je to karakteristično za mađarski i za njemački jezik.

II. Strane riječi mađarskog podrijetla i kalkovi.

Mađarske su riječi u rukopisnom kalendaru općepoznati elementi kajkavskoga narječja, zato ih samo nabrajam: *beteg* (n. *betegség*, pridjev: *betesan, betesliv*), *bantuovati* (m. *bántani*), *cinober* (m. *cinóber*, internacionalna evropska riječ, u mađarski je vjerojatno ušla iz njemačkoga — TESz I. 443), *falat* i deminutiv *falatecz* (m. *falat*), *fela* (m. *féle*), *gyumber* (m. *gyömbér*), *keh* (primjeri: za *keh* 91, ako ima *Kehlyu* 111 — m. *keh*, riječ je onomatopejskog podrijetla, u jezike čije je područje susjedno s mađarskom jezičnom teritorijom došla je iz mađarskog — TESz II. 425), *marha* (m. *marha*), *mentuovati* (m. *menteni*), *ponyva* (m. *ponyva*), *bistranga* (m. *pisztráng* — slavenski **pъstrǫgъ*, vjerojatno pod utjecajem riječi *bistar*; završetak -a se dodao neo-

bičnom kraju riječi kao što je to tako u slučaju *bitanga* (m. bitang) i *oprovda* (m. apród), *shafh* (m. sás), koji je po svojoj prilici turskoga podrijetla, a u susjedne slavenske jezike je došla iz mađarskog — TESz III. Primjer: koji zu (tj. Ribnyaki) puni Shafha, y terztine 82.

Latinske riječi opće upotrebe prilagođene su morfološkom i sintaktičkom sistemu hrvatskoga jezika: *apoteka* (ali mezto toga vzeti *vu Apoteku*, 116), *porcija* (termu ze da vech kak *porczia* na jenkrat, 123), *medicina*, *purgacija* (*medicizine*, *purgaczie*, kupelyi, 69), *peršona* (ni zu nigdar pri jednoj *persihoni* szame (89,90).

Našao sam slijedeće izraze kod kojih postoji sumnja da su kalkovi. Zbog reda riječi svakako pokazuju strani uzor strukture (zapravo složenice) čiji je prvi dio sufigirani substantiv, dok je drugi verbalni substantiv. Takvu sam strukturu našao u slijedećoj rečenici našega rukopisa: potrebno je telo, oszebužno seludecz...y glavu z-vrachtvi, purgaczium, *sile puschanyem* zchiztiti (61). Izrazu *sile puschanye* odgovara mađarski *érvágás*, njemački *Aderlaß*. Nekoliko sličnih složenica susrećemo i u jeziku gradišćanskih Hrvata: *tela obličjenje* — m. *megtestesülés*, *testet öltés*, *v* nebo *zastupljenje* — m. *menny-bemenetel* (nj. Himmelfahrt). Kalkov isu još: *kurje oko* (vrachtvo szuprot *kurjem oku*, 94), koji je postao sastavni dio saobraćajnog jezika od latinske sintagme *oculus pullinus*. Prvi je podatak u mađarskom iz 1585 — TESz III. 1201. U postanku hrvatskog izraza osim mađarske složenice *tyúkszem* mogla je igrati značajnu ulogu i nj. *Hühnerauge*; *mlečni put* (*mlečni put* na Nebu, 84) — izraz se prostirao u evropskim jezicima isto pod utjecajem latinskog uzora: *via lactea*. U hrvatski je mogao doći i mađarskim (*tejút* — prvobitno *tejes út*) i njemačkim posredovanjem. Dolazi i riječ *žilotučenje*: iz punoga, y ostroga *šilotuchenya* (81), ako je *šilotuchenye* berzo (125); ovoj riječi odgovara mađarska riječ *érvérés*, koja je kalk njemačke *Pulsschlag*. U kasnijim razdobljima za ovaj pojam upotrijebljen je u slavenskim jezicima riječ *puls*. Deverbalni nomen kajkavskog izraza (tučenje) gotovo sigurno ukazuje na mađarski uzor. Izraz *jesti želja* isto može biti kalk od mađarske složenice *érvágy* (lat. *appetitus*). Našao sam za njega dva podatka: od pogublyenye *selye jezti* (120), dobi y pak od szebe *apetit jezti* (121) koji je pleonazam. U ovome pleonazmu isto se odražava već konstatirani fakt da je pisac mislio često puta na tuđem jeziku.

Do sada izloženim faktima sa svojim skromnim podacima djelomično obogaćujem konstatacije koje sada monografski obrađuje akademik László Hadrovics, djelomično potkrepljujem istraživanja koja su dovodila do sličnih rezultata. Jedno je svakako sigurno: u oblasti istraživanja kajkavskoga narječja potrebna je konfrontacija s njemačkim i s mađarskim, naime samo takvim putem možemo brojne leksičke i sintaktičke pojave ne samo registrirati nego i objasniti.

Kratice:

Hadrovics, SchUSp — László Hadrovics: Schrifttum und Sprache der burgenländisch en Kroatien im 18. und 19. Jahrhundert. Budapest, 1974.

TESz — A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I—II—III. Budapest, 1967, 1970, 1976.